

Народни музеј Краљево

РАЗВОЈ ВАРОШИ ЗАПАДНОГ ПОМОРАВЉА

НАУЧНИ СКУП

СВЕСКА
САЖЕТАКА

Краљево, 16. октобар 2025.

СВЕСКА САЖЕТАКА

Краљево 2025.

www.nmkv.rs

НАРОДНИ МУЗЕЈ КРАЉЕВО

Издавач

НАРОДНИ МУЗЕЈ КРАЉЕВО

За издавача

Дарко Гучанин

Уредник

Др Љубодраг П. Ристић

Лектиура и коректиура

Мр Ана Гвозденовић

Припрема за штампу

Денис Викић

Штампа

Бирограф, Земун

Тираж

80

Народни музеј Краљево

РАЗВОЈ ВАРОШИ ЗАПАДНОГ ПОМОРАВЉА

НАУЧНИ СКУП

СВЕСКА
САЖЕТАКА

Краљево, 16. октобар 2025.

ОРГАНИЗАЦИОНИ ОДБОР:

Др Александра ВУЛЕТИЋ,
Историјски институт, Београд

Дарко ГУЧАНИН,
директор Народног музеја Краљево

Лела ПАВЛОВИЋ,
директорка Међуопштинског историјског архива у Чачку

Проф. др Сузана РАЈИЋ,
Филозофски факултет, Београд

Др Љубодраг П. РИСТИЋ,
Београд, председник Одбора

Немања ТРИФУНОВИЋ,
Народни музеј Краљево

Тиана ЈОВАНОВИЋ,
секретар Народног музеја Краљево

Јелена ВУКЧЕВИЋ

КАТАСТАРСКИ ПЛАН ИЗ 19. ВЕКА КАО ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР ЗА ПРОУЧАВАЊЕ УРБАНИЗАЦИЈЕ ВАРОШИ ТРСТЕНИК

У раду ће, први пут, бити представљен Катастарски план вароши Трстеник из 1895. године који се чува у Историјској збирци Музејске збирке у Трстенику. Катастарски план (инв. бр. У 1496) првобитно је урађен у 17 секција, од којих је данас сачувано 14. Израдио га је професор Милан Ј. Андоновић, геодета и грађевински инжењер. Катастарски план ће бити коришћен као историјски извор првог реда за реконструкцију изгледа најужег градског језгра вароши Трстеник (мрежа и називи улица, значајне грађевине), које је готово потпуно нестало у другој половини 20. века у убрзаном процесу изградње вишеспратница услед развоја индустрије хидраулике и пенуматике „Прва петолетка”. Осим реконструкције изгледа најужег градског језгра, утврдиће се и колико је грађевина из тог периода сачувано до данас. Као додатна илустрација у реконструкцији урбанистичког језгра Трстеника из 19. века биће коришћени записи путописаца који пролазе кроз Трстеник на прелазу из 19. у 20. век.

Дарко ГУЧАНИН
Немања ТРИФУНОВИЋ

УТИЦАЈ ФАМИЛИЈАРНИХ И БРАЧНИХ ВЕЗА ЗНАМЕНИТИХ КРАЉЕВАЧКИХ ПОРОДИЦА НА РАЗВОЈ ГРАДА

Циљ овог рада је приказивање утицаја разгранатих брачних и родбинских веза између угледних и, најчешће, богатијих породица које су живеле у Краљеву, са посебним освртом на сличне споне настале са породицама са простора Западног Поморавља, на развој и напредак града. Имајући у виду релативну заосталост и споро напредовање српских насеобина у другој половини 19. века и касније, носиоци прогреса и модернизације друштва су могли бити, поред утицаја државних власти, једино представници бољестојећих фамилија. Склопљени бракови те настајање родбинских веза, утицали су благотворно на већ постојећу пословну сарадњу, ојачавање старих и стварање нових подухвата у том правцу. Из тако склопљених односа настају финансијски заводи, трговачке фирме и индустријска предузећа, која део својих прихода прилажу за рад хуманитарних друштава, просветних и верских установа, за бољитак друштва уопште. Уз то, треба имати у виду присуство и ангажовање, условно речено, дошљака у новој средини, становника других градова Западног Поморавља, који су склопили бракове у Краљеву, које ће дати импулс за позитивне помаке у домену просвете, културе и здравствене заштите. Како бисмо на најбољи начин истражили наведену тему, користили смо, поред релевантне литературе, новинске чланке који се тичу склапања бракова, матичне књиге, те документа која се налазе похрањена у надлежним архивима и музејима.

НИНО ДЕЛИЋ

ДЕМОГРАФСКИ РАЗВОЈ УРБАНИХ СРЕДИНА ЗАПАДНОГ ПОМОРАВЉА У КНЕЖЕВИНИ И КРАЉЕВИНИ СРБИЈИ (1834–1910. ГОДИНЕ)

Процес урбанизације у Кнежевини и Краљевини Србији није текао истим темпом као у развијеним земљама Европе. Упркос томе што је у периоду 1844–1910. године број становника у градовима Србије готово упоростручен, степен урбанизованости је остао релативно низак. Док је 1844. у градовима Србије живело само 7,73% укупног становништва, до 1910. године удео градске популације се увећао на скромних 13,21%. Доминантан удео у градском становништву Србије су имали велики окружни градови, односно вароши. У Западном Поморављу су такав статус имали Крушевац, Краљево (Карановац), Трстеник и Чачак. Највећи град међу поменутих, Крушевац, имао је 1834. године само 1163 становника али је до 1910. израстао у респектабилан урбани центар са 8417 житеља, што представља увећање од 623%. Брз раст је забележен и у Чачку, чије становништво се увећало са 908 на чак 5671 становника, односно за 525%. Сличан развојни пут забележен је и у Карановцу, односно Краљеву, чија популација се у поменутом периоду увећала са 1022 на 4363 становника (за 327%). Трстеник је 1834. године са 830 становника био сличне величине као и Краљево али је популација расла знатно спорије и достигла само 1371 житеља у 1910. години, што представља скроман раст од 65%. Све четири вароши су испрва биле релативно сличне величине да би у периоду од непунх 80 година међу њима настале велике разлике. Динамика популационог развоја није била просторно и временски равномерна већ осцилирајућа. Главни мотор убрзаног раста становништва биле су миграције из других, махом сеоских средина.

Драган ДРАШКОВИЋ

ПОКРЕТАЧИ РАЗВОЈА ВАРОШИ КАРАНОВАЦ/КРАЉЕВО (1805–1915. ГОДИНЕ)

До одреднице варош, насеље Карановац, од 1882. године Краљево, пролазило је кроз многе фазе развоја чији су покретачи били разноврсни фактори: природни (географски положај, природни потенцијал, саобраћајне прилике односно неприлике); историјски (устанци, буне, ратови); становништво (миграције, утицај заједнице, појединца, групе, партије); војно-стратешки, династије, административно-управни, духовни, ривалство са суседним местима, промена имена итд.

Збир деловања ових утицаја представља развојни пут насеља Карановац/Краљево, од палисада, шанца, касабе, паланке, чаршије, до вароши која је убрзано стремила ка граду. Ову тврдњу употпуњују промене имена места: Рудо Поље са географским, Карановац турским, Краљево краљевским усмерењем.

Положај Карановца/Краљева, између река Ибар, Западна Морава и Рибница, био је одлучујући за формирање насеља. Путни правци и савлађивање речних токова, развој саобраћаја, били су битни покретачи промена изгледа насеља (брод, скела, понтонски мост, дрвени мост на Ибру, Западној Морави, железнички мост).

Прекретнице у развоју Карановца биле су 1805. и 1815. година. У Карађорђево време Карановац изградњом шанца добија нову локацију војно-стратешког значаја са формирањем новог насеља око шанца. После 1815. године кнез Милош Обреновић преузима ктиторску улогу и гради Цркву Свете Тројице 1824, одређује правце урбанизације од 1832. године и измешта насеље из најниже терасе, Сијаћег поља, на простор између Старе чаршије и шанца.

Подела Карановчана на карађорђевићевце и обреновићевце била је значајан покретач промена и напретка. Свака посета владара Карановцу/Краљеву, молба, захтев присталица актуелне династије, били су добитак и покретач напретка: нова школа, пут, обнова Манастира Жиче, железница... Промена имена Карановац у Краљево снажан је импулс и усмерење

развоја према посебно наглашеној одредници приликом промене, у *крављевску варош*. Ривалство са суседним местима, посебно са Чачком око окружног и епархијског седишта, било је мотивациони покретач борбе за напредак средине.

Александар МАРУШИЋ

**БЕЛИ ЛАБУД НА ЗЕЛЕНОМ ЈЕЗЕРУ:
ПРИЛОГ ЗА ИСТОРИЈУ ГОРЊЕГ МИЛАНОВЦА
(1918–1941. ГОДИНЕ)**

На основу сачуване архивске грађе, новинских чланака, усмених сећања и литературе у излагању ће бити речи о пореклу назива „Бели лабуд на зеленом језеру” и међуратном развоју Горњег Милановца. Обнова града односно његов инфраструктурни развитака, заједно са описом привредног, просветног, политичког, духовног, али и друштвеног живота, чиниће основу поменуте приче. Свакодневица мештана, њихов приватни, али и јавни односи неретко „вођени” у многобројним кафанама уз секвенце попут локалних новина, описа цез концерата или избора за мис, заправо су неиспричани делови мозаика који је красио тадашњу варош. Коначно, посебна пажња биће посвећена посети краља Александра Карађорђевића 1933. приликом освећења нове зграде основне школе, као и прослави четврт века од чувене Рудничке офанзиве 3. децембра 1939. године.

Миљан МИЛКИЋ

НОРМАТИВНИ ОКВИР РАЗВОЈА БАРУТАНЕ „ОБИЛИЋЕВО” (1889–1941)

Прва фабрика за производњу барута у Србији била је барутана у Страгарима, која је подигнута 1807. године и све до 1891. била главни произвођач барута за српску војску. Изградња барутане у Обилићеву код Крушевца почела је 1889. године, када је за те сврхе одобрен кредит од 600.000 динара. Убрзо су саграђена потребна одељења и инсталације за производњу малодимног барута. Барутана је пуштена у рад 1891. године. Испитивања малодимног барута која су вршена у Обилићеву дала су добар резултат. На предлог Министарства грађевина, 26. марта 1905. године одобрена је експропријација околног земљишта, чиме је површина барутане „Обилићево” проширена за 25.174,70 m². Барутана у Обилићеву зависила је од увоза азотне киселине, која је важан састојак за производњу малодимног барута.

У Краљевини Југославији Завод „Обилићево” производио је различите хемијске производе, као и средства за обуку и заштиту становништва од бојних отрова. Производи су били намењени пре свега за потребе Министарства војске и морнарице, као и за потребе државних установа, приватних предузећа и грађана. У оквиру Завода „Обилићево” радила је Војнозанатлијска школа, која је трајала шест година и била подељена на калфенски курс (четири године) и мајсторски курс (две године).

Производња, увоз и продаја барута, динамита и других распрскавајућих експлозивних смеша, као и фишека напуњених овим смешама, били су искључиво право државе. Ово своје право, изузев производње барута, држава је могла да уступи приватном лицу под условима које министар војни пропише и закључи. Новац који је добијан од продаје држави потребног барута, као и сав приход од зграда и земљишта барутана које су даване у закуп, улазили су у Барутански фонд, основан 1888. године при Министарству војном. Фонд је служио за финансирање, развијање и одржавање барутана, подизање барутних магацина, радионица и осталих зграда, усавршавање израде барута, за школовање стручних лица и пробу нових проналазака, набавку справа, алата и машина. На тај начин производња барута требало је да буде независна од државног буџета.

Сузана РАЈИЋ
Данко ЛЕОВАЦ

КВАЛИТАТИВНИ НАПРЕДАК ПОПИСА СТАНОВНИШТВА КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ 1884–1910. ОГЛЕД О ГРАДУ КРАЉЕВУ

За темељно познавање историје и историјских процеса неког насеља нужни су одговарајући квантитативни показатељи. Имајући у виду модернизацију Статистичког одељења Министарства финансија и потом Министарства народне привреде, у раду ћемо анализирати приновљене рубрике у пописима у последњим деценијама 19. и првој деценији 20. столећа, и указати на могућности даљих истраживања којима се расветљавају најзначајније промене у граду – демографска структура, професионална стратификација, богатство/материјално стање, те дистрибуција по старосним групама, полу, брачном статусу и сл. Такође, на примеру ћемо компаративном методом приказати трансформације градске заједнице кроз два временска пресека и констатовати настале промене кроз табеле и графиконе. Рад доприноси ширем разумевању процеса модернизације српског друштва, као и историјско-демографским истраживањима и реконструкцији социјалне историје урбаних насеља кроз валоризацију званичних статистичких података.

ВАРОШИ ЗАПАДНОГ ПОМОРАВЉА У ДЕЛИМА АМИЈА БУЕА И ФЕЛИКСА КАНИЦА

Међу најпознатијим западноевропским научницима и путописцима 19. века који су истраживали Балканско полуострво били су Ами Буе (Ami Boué) и Феликс Каниц (Felix Kanitz). Путујући и истражујући географију, природна богатства, археологију, прошлост и актуелно политичко и друштвено стање на Балкану, Буе и Каниц су добар део својих студија посветили Кнежевини/Краљевини Србији. Мада је био лекар, Буе се посветио геологији, док се Каниц, као школован сликар, посветио археологији и етнологији. Обојица су се толико специјализовали и посветили мултидисциплинарним истраживањима Балкана (и Србије) да су створили дела која су у врху научних студија и путописа 19. века. Буе је описивао Србију док је била аутономна кнежевина, а Каниц је пратио њен развој од аутономне кнежевине до независне државе.

Своје две изузетно драгоцене и обимне књиге Ами Буе је утемељио на доступној литератури и детаљним теренским истраживањима која је обавио са сарадницима у кратком периоду од четири године. У првом делу (*La Turquie d'Europe*) Буе је веома систематично поделио прикупљени материјал и у посебним поглављима приказао Балкан од рељефа и геологије до народа, обичаја и језика. У тим описима налазе се и детаљи о Западном Поморављу. У другом (*Recueil d'itinéraires dans la Turquie d'Europe*) обрадио је најзначајније путне правце на Балкану међу којима су неки ишли долином Западне Мораве.

Током периода од четири деценије (1859–1904) Каниц је више пута прокрстарио готово свим деловима Србије. Његово дело *Србија. Земља и становништво* представља преплет података из обимне литературе и научних достигнућа са теренским подацима из географије, геологије, археологије, националне и локалне историје, етнологије... Све то обogaћено је белешкама о сусретима и са ученим људима ондашње Србије и са локалним становништвом. Значајно место у детаљним и занимљивим излагањима, Каниц је доделио и Западном Поморављу.

Поређења драгоцених и занимљивих описа вароши Запног Поморавља у делима Амија Буеа и Феликса Каница дају сигурну и документовану слику њиховог развоја у Србији 19. века.

Сања РУТИЋ ВОРОВОЋИЋ

Богдан ВУЧКОВИЋ

РАЗВОЈ КРУШЕВАЧКЕ ВАРОШИ СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА САКРАЛНЕ ОБЈЕКТЕ У 19. ВЕКУ И ПРВОЈ ПОЛОВИНИ 20. ВЕКА

После Берлинског конгреса границе Србије обухватиле су ослобођене крајеве на југу, тако да Крушевац са околином губи статус пограничне области према Османском царству. Ослобођење Крушевца у новијој српској историји значајно је и због формирања нове државе која се од феудалне турске провинције претвара у савремену државу по многим карактеристикама по узору и моделу западноевропских земаља. Историјски и политички догађаји утицали су на бројне промене и појаве у друштву, што се може видети и кроз праћење тока развоја крушевачке вароши. Током читавог периода ропства, као и након ослобођења, физиономија ужег језгра вароши формирана је како око цркве Лазарице тако и у непосредној околини саграђених џамија. Варош је била средиште судске, административне, војне и верске власти. Након ослобођења од Османлија започет је процес урбанизације. Први модерни јавни објекти саграђени су уз цркву Лазарицу а један од њих била је зграда Гимназије из 1863. године. Претежно занатско и трговинско језгро које је било смештено око цркве Лазарице, делимично је измештено изградом регулационог плана 1899. године у југоисточни део вароши, где је подигнут у српско-византијском стилу Храм Св. Ђорђа освештан 13. јуна 1904. године.

Милош ТИМОТИЈЕВИЋ

**КАКО ЈЕ ЧАЧАК ПОСТАО ГРАД:
ПРЕОБРАЖАЈ ОД ОСМАНСКЕ КАСАБЕ
ДО СОЦИЈАЛИСТИЧКОГ ГРАДА
(КРАЈ 18 – СРЕДИНА 20. ВЕКА)**

Ова студија прати трансформацију Чачка од османске касабе с краја 18. века до социјалистичког града средином 20. века. Истражује развој града од административно-војне вароши, преко трговачког и саобраћајног центра, до индустријског и урбаног средишта. Аутор наглашава специфичности балканске урбане традиције, истичући зависност српских градова од спољних политичких и економских утицаја и ограничену аутономију у развоју. Српске вароши дуго нису развиле политичку и економску самосталност карактеристичну за западноевропске градове, што је успоравало модернизацију друштва. Комбиновањем историјских извора и социолошког теоријског оквира, Чачак се посматра као простор колективног живота и симбол духовног и материјалног богатства, место где се прожимају културне вредности и друштвене динамике. Прегледом историјских етапа – од разарања крајем 18. и почетком 19. века, преко формирања административно-црквеног и трговачког центра у 19. веку, до индустријског и социјалистичког града у првој половини 20. века – пружа се јасан увид у урбани идентитет Чачка и његову улогу у регионалном развоју.

ЛИСТА УЧЕСНИКА

Др Јелена ВУКЧЕВИЋ
Музејска збирка, Народни универзитет Трстеник
Кнегиње Милице 16
jelenavukcevic@yahoo.com

Богдан ВУЧКОВИЋ
Народни музеј Крушевац
Трг деспота Стефана 15
bolevu@yahoo.com

Дарко ГУЧАНИН
Народни музеј Краљево
Трг Светог Саве 2
darko.gucanin@nmkv.rs

Др Нино ДЕЛИЋ
Историјски институт Београд
Кнез Михаилова 36/II
ninonia@gmail.com

Драган ДРАШКОВИЋ
Краљево
dragan.draskovicnmkv@gmail.com

Проф. др Данко ЛЕОВАЦ
Одељење за историју, Филозофски факултет Универзитет у Београду
Београд, Чика Љубина 18–20
danko.leovac@f.bg.ac.rs

Александар МАРУШИЋ
Музеј рудничко-таковског краја
Горњи Милановац, Синђелићева 7
marusici77@gmail.com

Пуковник доц. др Миљан МИЛКИЋ
Медија центар „Одбрана”
Београд, Браће Југовића 19
miljanmilkic@gmail.com

Проф. др Сузана РАЈИЋ
Одељење за историју, Филозофски факултет,
Универзитет у Београду
Београд, Чика Љубина 18–20
srajic@f.bg.ac.rs

Др Љубодраг П. РИСТИЋ
Београд
risticljp@yahoo.com

Сања РУТИЋ ВОРОТОВИЋ
Народни музеј Крушевац
Трг деспота Стефана 15
sanjaruticvorotovic@gmail.com

Др Милош М. ТИМОТИЈЕВИЋ
Народни музеј Чачак
Цара Душана 1
slapovi@proton.me

Немања ТРИФУНОВИЋ
Народни музеј Краљево
Трг Светог Саве 2
nemanja.trifunovic@nmkv.rs

